

Recensies

GESCHIEDENIS VAN DE JODEN

Simon Schama, *De geschiedenis van de Joden. Deel 1: de woorden vinden 1000 v.C. – 1492*. Vertaald door Leen van den Broucke, Karina van Santen, Huub Stegeman en Martine Vosmaer. Amsterdam, Uitgeverij Atlas Contact, 2013, 576 p., €25, ISBN 9789045027623

Simon Schama, *De geschiedenis van de Joden. Deel 2: erbij horen 1492-1900*. Vertaald door Sylvie Hoyinck, Huub Stegeman, Maarten van der Werf, Josephine Ruitenbergh en Paul Heijman. Amsterdam, Uitgeverij Atlas Contact, 2017, 936 p., €49.99, ISBN 9789045025445

Is het mogelijk een brede belangstelling te koppelen aan diepgaand inzicht? Simon Schama ambieert het, en hij slaagt daarin voortreffelijk. In zijn eerste grote publicatie uit 1977, *Patriots and Liberators. Revolution in the Netherlands 1780-1813*, beschreef Schama de impact van de Franse Revolutie op de Nederlandse patriotten. Twee jaar later kwam *Two Rothschilds and the Land of Israel*: een studie van het zionisme van Edmond James en zijn zoon James Armand de Rothschild. In 1987 verscheen *The Embarrassment of Riches. An Interpretation of Dutch Culture in the golden Age*. Ook de vertaling *Overvloed en Onbehagen* is nog steeds een bestseller. Sindsdien volgden de boeken elkaar in hoog tempo op: *Citizens. A Chronicle of the French Revolution* in 1989, ter gelegenheid van de herdenking van de Franse Revolutie, *Dead Certainties* in 1991, *Landscape and Memory* in 1995, *Rembrandt's Eyes* in 1999. Tussen 2000 en 2003 verscheen de trilogie *A History of Great Britain*, daarna *Rough Crossings. Britain, the Slaves and the American Revolution* in 2006, *The Power of Art* in 2007, en *The American Future. A history* in 2008. De meeste van zijn boeken werden in het Nederlands vertaald, veel en graag gelezen. Enkele werden ook bewerkt tot boeiende documentaires. Naast zijn academische bedrijvigheid aan Columbia University schrijft Schama ook bijdragen over kunst in *The New Yorker*.

The Story of the Jews is oorspronkelijk een vijf uur durende BBC-documentaire. Van deze joodse geschiedenis vanaf 1250 v.C. tot vandaag zijn drie boekdelen gepland: twee volumes zijn reeds verschenen, het eerste loopt tot 1492, het tweede tot 1900. (Het eerste deel bevat een overzichtelijke tijdbalk en kaarten, het tweede spijtig genoeg niet.) Schama had dit project -in het voetspoor van de in 1970 overleden Cecil Roth- lang voor zich uitgeschoven. Maar zijn herinneringen en

inzichten bleven aandringen ‘als familieleden die vriendelijk maar dringend aan mijn mouw trekken op huwelijken of begrafenissen (wat ze soms echt doen).’ (dl.1, 19) Vluchten is zinloos, dat had Schama geleerd van de profeet Jona.

Het verhaal begint in Elephantine, een eilandje in de Nijl, ten zuiden tegen de Nubische woestijn. Ondanks de waarschuwingen van Jeremia en Ezechiël waren Israëlieten uit het Noorden en Judeeërs uit het Zuiden afgezakt naar het land van hun vroegere onderdrukkers. Velen lieten zich inlijven als huursoldaten. Ten tijde van de Perzische verovering in 515 v.C. waren de Joden in Elephantine een opmerkelijke onderneming gestart. Zij bouwden een tempel voor JHWH. Zij gingen daarmee in tegen het uitdrukkelijke en herhaalde verbod op tempelbouw buiten Jerusalem. Sterker nog, naast het verbranden van graan en wierook, werden ook regelmatig dieren geofferd. Vrouwen hadden het recht om een huwelijksscheiding aan te vragen, in tegenstelling tot wat de Tora voorschreef (en nog altijd voorschrijft). Schama trekt de parallel met de situatie vandaag. De Joden in Elephantine aanbaden de ene God. Zij vierden het Paasfeest. Zij volgden echter niet gedwee de voorschriften vanuit Jerusalem. (Rond die tijd werden de boeken *Ezra* en *Nehemia* geschreven met het doel de joodse gemeenschap te zuiveren van uitheemse invloeden.) Zij waren ‘net zoals tegenwoordig een grote meerderheid van Joden, die vinden dat zij op hun manier belijdend zijn, niet van plan zijn om ultra-orthodoxe verordeningen te accepteren over wat het betekent joods te zijn (of erger nog, wie wel of geen Jood is).’ (dl.1, 38)

Hiermee is de toon gezet. Schama schrijft geen geschiedenis van het *jodendom*, maar van *de Joden*. Hij belicht de veelvormigheid van de joodse godsdienst. Zij konden zich aanpassen aan de omgevende cultuur en maatschappij, zonder hun eigenheid te verliezen. Jerusalem en Elephantine, exclusief en inclusief: die twee stijlen bestaan naast elkaar zolang er Joden zijn. Er was het strikte jodendom van de Tenach, de Wet en de Profeten, maar ook de eindeloze discussies van de Talmoed, de mystiek van de Chassidim en de kosmologische speculaties van de Kabbala. Er waren de deftige Sefardim en de volkse Asjkenazim. Sommige Joden hielden zich trouw aan de wekelijkse sabbat, anderen beperkten zich tot het vieren van de grote feesten. Seculiere Joden (zoals Schama), hielden zich aan een historische en culturele band. Er waren rationalisten als Mozes Maimonides en Mozes Mendelssohn (die model stond voor Lessings *Nathan de Wijze*), naast de voor ketterij veroordeelde Spinoza, maar ook religieuze dweepers als Sjabtaj Tzivi uit Smyrna (het huidige Izmir) die zichzelf de Messias waande.

Schama wil ook niet alleen een geschiedenis brengen van kommer en kwel. Er zijn de terugkerende stigmatiseringen, vernederingen en vervolgingen. Volgens de pauselijke bul *Cum nimis absurdum* van Paulus IV in 1555 waren de Joden collectief schuldig aan de Christusmoord en daarom ‘veroordeeld tot eeuwige

dienstbaarheid'. Zij moesten een gele hoed dragen. Ieder contact waardoor zij christenen konden bezoedelen, was verboden. Zij mochten geen christelijke huisbedienden aannemen, en joodse artsen mochten geen christelijke patiënten behandelen. Vooral moesten de vierduizend Romeinse Joden verhuizen uit Ripa en Trastevere naar het getto, dat bij zonsondergang gesloten werd. Door hun het leven te bemoeilijken zouden zij zich bovendien vlugger bekeren tot het christelijk geloof. Schama vermeldt ontelbare situaties waarin de Joden als zondebok voor ziekte en ander maatschappelijk onheil aangewezen werden. Maar er zijn ook voorbeelden van min of meer geslaagd samenleven en betrekkelijke tolerantie. Onder de islamitische heerschappij werden de Joden in de regel milder bejegend dan door de christenen. Zij hadden de Profeet boos gemaakt, maar niet gedood, en werden niet beschouwd als handlangers van de duivel. Zij hadden toegang tot de meeste beroepen. Zij werden beschouwd en behandeld als *dhimmi*, getolereerde onwetenden. Natuurlijk moesten zij in ruil de belasting (*djalija*) betalen, en de jaarlijkse inning ging gepaard met vernederende rituelen.

Bekend is het voorbeeld van de Nederlandse Republiek. Zo'n 50000 Joden, die in 1492 uit Spanje en in 1497 uit Portugal waren verdreven, vonden er een veilig onderkomen en een voorspoedig bestaan. De Hollanders vonden met hen een *modus convivendi*, deels uit ideologische (de gemeenschappelijke ervaring van onderdrukking), deels uit pragmatische overwegingen (de Joden speelden een belangrijke economische rol als bankiers en handelaars). Het *filosemitisme* was, Luthers felle demonisering ten spijt, een wijdverspreid fenomeen. De bekeringsdrang werd getemperd, de werkrelatie verzachtte de theologische ijver. Maar Schama wijdt ook een hoofdstuk aan de Joden in Amerika, in Duitsland ten tijde van de Verlichting, in China van de 17e en 18e eeuw. 'Er is nooit een tekort aan tranen op de bladzijden van de joodse geschiedenis, en daarom is het goed de momenten te markeren waarop het verdriet, op zijn minst, bitterzoet was.' (dl.2, 191).

Schama is een meesterlijk verteller. 'Ooit was er, ergens tussen Afrika en Hindoestan, een rivier die zo joods was dat ze sabbat hield', zo begint zijn verhaal over de verloren stammen van Israël (dl.2, 11) Zijn stijl is beeldrijk, breedvoerig, met talloze uitweidingen en omzwervingen. Hij vertelt gebeurtenissen alsof hij erbij was, en vult ontbrekende informatie probleemloos aan vanuit zijn verbeelding. Op die manier komen de grote structuren en bewegingen wat op de achtergrond. Maar ronduit schitterend is zijn beschrijving van Dan Mendoza, de beroemde bokser en auteur van *The Art of modern Boxing* (1788), een wetenschappelijke benadering van de nobele kunst der zelfverdediging. 'Probeer eens een *mendoza*, een plotselinge opwaartse diagonale stoot met de knokkels, in de lucht en je zal begrijpen wat ik bedoel,' schrijft Schama (dl.2, 378) Mendoza belichaamde nu eens niet het cliché van de Jood met gebogen hoofd en afgewende

blik, die zich liet aftroeven of uitschelden, maar de assertieve sportman met een goed opgebouwde personencultus. ‘Hij was zich ervan bewust dat hij een geheel nieuw hoofdstuk aan het verhaal toevoegde: dat van de Jood die terugslieg.’ (dl.2, 383).

Schama sluit voorlopig af met twee gebeurtenissen aan het einde van de 19e eeuw, die vooruitgripen op de volgende eeuw. Het proces tegen Dreyfus in 1895 liet een diep verdeeld Frankrijk zien, niet alleen over schuld of onschuld van de generaal, maar over joodse integratie en Frans burgerschap. De pers en het beginnende docudrama brachten enerzijds gedetailleerd en levendig het schouwspel van het onschuldige slachtoffer en de treurende maar strijdende echtgenote, anderzijds werden alle vroegere clichés opgediept en spectaculair uitvergroot. Typisch voor het gerecycleerde antisemitisme was de biologische inkleuring. Joden werden bestempeld als *kosmopolitisch ongedierte*, de *bladluizen van de zakenwereld* en *etterende microben*. De Franse natie moest gezuiverd worden van die parasieten, genezen van die besmettelijke ziekte. De *youtres* of *youpins* (kankerjoden) moesten liefst gedeporteerd worden naar hun ‘geliefde Judea’, de Sahara of Duivelseiland, en als dat logistiek onmogelijk was, fysiek vernietigd. Hitler zou in *Mein Kampf* niet veel nieuws moeten uitvinden.

Vier jaar later beweerde de Parijse correspondent van de *Neue Freie Presse*, Theodor Herzl, dat de zaak-Dreyfus de trigger geweest was, maar wellicht was het massale antisemitisme in Wenen even doorslaggevend voor de leider van het zionisme. Hij kwam tot het besluit dat hoe meer de Joden zich integreerden in het zakenleven en de vrije beroepen, hoe beter zij zich schoolden, hoe intenser zij assimileerden, des te meer zij haat opriepen. Herzl geloofde niet meer in diaspora-pluralisme. In 1896 schreef hij *Der Judenstaat* waarin hij zijn idee voor een joodse natie in Palestina uiteenzette en met vuur verdedigde. Hij was ervan overtuigd dat hij de grootmachten zou kunnen winnen voor zijn plan. Zij zouden zich graag van de Joden ontdoen. Hij dacht zelfs dat de sultan hem zou steunen: de Joden zouden het kwijnende Ottomaanse rijk een economische boost bezorgen. ‘*Volgend Jaar in Jeruzalem* is een oude zegswijze. Nu is het een kwestie van te zien of die droom kan worden omgezet in een levende werkelijkheid.’ (dl.2, 794) Het zou een modelstaat worden, ‘aristocratisch republicanisme’ -Herzl was geen voorstander van de democratie- met bescherming voor de arbeiders, een licht voor de andere naties. Acham Haïm, Herzls concurrent waarschuwde dat het meest cultiveerbare land reeds werd bewerkt door de plaatselijke bevolking, maar Herzl droomde over de toekomstige samenwerking en broederschap tussen Joden en Arabieren. Daarenboven zou de technologische ontwikkeling grote gebieden vruchtbaar maken. Herzl had Nederland bezocht. Als de Hollanders binnenzeeën konden ombouwen tot weelderige polders, dan was alles mogelijk in een land van moerassen en woestijnen. Het eerste zionistisch congres werd geopend in Basel

op 17 augustus 1897. Herzl werd door de 204 afgevaardigden uit 15 landen begroet met een staande ovatie. ‘Wij zijn hier om de fundering te leggen voor het huis dat is bestemd een veilige haven voor het joodse volk te zijn,’ zei hij (dl.2, 811). Thuisgekomen schreef hij in zijn dagboek: ‘In Bazel heb ik de joodse staat gesticht.’ (dl.2, 813)

‘Alles zou goedkomen’. Strikt gezien gaat het om de diagnose van de arts Schnirer na Herzls lichamelijke klachten op hun Jerusalemreis. Maar die laatste zin van het tweede boek is een cliffhanger. Wat zou de 20^e eeuw aan zuurs en zoets allemaal opleveren? Het wordt uitkijken naar de publicatie van het derde deel.

Rob DEVOS (Leuven/Kortrijk)

SLOTERDIJK OVER KINDEREN

Peter Sloterdijk, *De verschrikkelijke kinderen van de nieuwe tijd*. Nederlandse vertaling Hans Driesen. Amsterdam, Boom, 2015, 391 p., € 34.90, ISBN 9789089534439

Opvoeders en pedagogen weten dat de tegenwoordige kinderen af en toe verschrikkelijk kunnen zijn. Maar, waaruit bestaat dat verschrikkelijke eigenlijk? Hoe is het zover gekomen met de kinderen van de nieuwe tijd? De bekende filosoof en cultuurcriticus Peter Sloterdijk wordt het schrijven niet moe. Hij behandelt deze vragen in zijn boek dat in een voortreffelijke Nederlandse vertaling is verschenen onder de titel *De verschrikkelijke kinderen van de nieuwe tijd*. Hij beperkt zich echter niet tot de kinderen aan wie we ons dagelijks ergeren. Integendeel, op de achterflap lezen we: “Sloterdijk schetst een meeslepend, maar diepzwart portret van de moderne mens”. En wie wil er nu geen modern mens zijn?

Sloterdijk beschouwt de laatste vraag als retorisch. Wanneer hij zijn boek begint met een solide uiteenzetting van Augustinus’ tweevoudige erfzondeleer gaat hij ervan uit dat zijn lezers zullen glimlachen om die archaïsche theorie. Niemand gelooft meer dat de mens, verdreven uit het paradijs, (i) logisch verbonden blijft met de oerzonde die (ii) telkens weer opvlamt in het leven van elk individu zodat de zonde hem ook als een persoonlijke daad kan worden toegerekend (12-13). Toch heeft ook de moderne mens zijn besognes. Met de Franse revolutie verschoof